

не дивно, були ті самі розбіжності, що існували в таборі ВНРади: 1) зовнішньополітичні орієнтири, 2) ставлення до уряду УНР і С.Петлюри.

1. З українського життя на чужині // Воля. – 1920. – Т. 4. – 11 груд. – С. 45–47.
2. Кедрин І. Життя–події–люди : спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976. – 724 с.
3. Кушнір-Якименко М. Чому неможливо скликати нині Всеукраїнський Національний Конгрес / М. Кушнір-Якименко // Воля. – 1920. – Т. 4. – 20 листоп. – С. 359.
4. N. N. (Назарук О. – І.С.) Всеукраїнська Національна Рада / N. N. // Воля. – 1921. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 141–142.
5. Назарук О. Всеукраїнська Національна Рада і Рада Республіки / О. Назарук // Воля. – 1921. – Т. 1. – Ч. 3. – С. 117–119.
6. Рада Республіки. (Третє засідання) // Воля. – 1921. – Т. 1. – Ч. 10. – С. 474–477.
7. Постанови Всеукраїнської Національної Ради // Український вісник. – 1921. – 1 квіт.
8. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К., 1985. – 271 с.
9. Сосновський М. Шляхами реалізації концепції всеукраїнської єдності / М. Сосновський // Перший світовий Конгрес Вільних українців : матеріали. – Вінніпег ; Нью-Йорк ; Лондон, 1969. – С. 9–44.
10. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трощинський. – К., 1994. – 260 с.

*Relations of superdnipronal and the Western Ukrainian political forces in emigration after Warsaw's argument in 1920, attempts of them consolidations in the form of All-Ukrainian national Soviet and Soviet of Republic, them relations are investigated.*

**Key words:** consolidation, All-Ukrainian national Soviet, Soviet of Republic.

УДК 37.371. 373/376

ББК 63.3

Ігор Дрогобицький

## ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИЦТВА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XVIII–XIX ст.)

*У статті розглянуто процес еволюції шкільництва в Східній Галичині в часі її входження до імперії Габсбургів. При цьому загальноімперські тенденції аналізуються в поєднанні з тими, що мали місцевий характер. Визначено також специфіку впливу на освітню сферу релігійних, міжетнічних і суспільно-політичних процесів.*

**Ключові слова:** освіта, конкордат, церква, школа, гімназія, реформа.

Сучасна вітчизняна освіта характеризується станом еволюційного розвитку, який зумовлюється намаганням зайняти гідне місце серед конкуруючих едукативних систем. При цьому видається доцільним поряд з урахуванням провідних тенденцій у навчально-виховній сфері цілісно розпрацьовувати історичний аспект функціонування освітніх установ різного рівня. Це дасть змогу глибше усвідомити національні здобутки й уникнути помилок. Отож метою статті є визначити та проаналізувати провідні тенденції розвитку освіти в Східній Галичині наприкінці XVIII–XIX ст.

Джерельну базу роботи можна умовно розділити на декілька сегментів. Передусім варто відзначити матеріали періодики [1; 3; 12; 15; 16]. Здебільшого вони мають узагальнюючий та аналітичний характер. Для відтворення широкої панорами розвитку педагогічних установ використовувалися узагальнюючі роботи з минулого шкільництва як у регіоні, так і в межах сучасних українських земель загалом [6; 7; 8; 10; 11; 14]. Урахування впливів на освітнє середовище релігійного й етнічно-національного чинника обумовило використання вузькоспеціалізованих досліджень із цих напрямів [4; 5; 13].

З 1774 р., після освітньої реформи, ініціатором якої виступив відомий тодішній педагог Фельбігер, у Габсбурській імперії було запроваджено градацію нижчої (по-

чаткової) школи на три ступені. До першого відносилися “нормальні” (шестикласні) школи. Їхнє завдання полягало в підготовці педагогічних кадрів для другого типу шкіл – “головних” (складалися із чотирьох класів). Останні розміщувалися в кожному окружному центрі, а також більших за чисельністю жителів містах. Найнижчий ступінь у встановленому урядом поділі початкових навчальних закладів посідали “тривіальні” (дво-, трикласні) школи. Вони локалізувалися в дрібних містечках і селищах. Окрім цього, населення на добровільних засадах мало право створювати й утримувати парафіяльні школи – “дяківки”. Такий стан початкової школи зберігся *de jure* до 60–70-х рр. XIX ст. [10, с.150; 11, с.507].

У 1774 р. для управління справами народного шкільництва в Галичині, яка входила до складу автономного утворення під назвою “Королівство Галіції і Лодомерії з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцімським і Заторським”, виникла Крайова шкільна комісія з осідком у Львові. В її підпорядкуванні на 1786 р. знаходилося 47 “публічних” (народних) шкіл. З них одна мала статус нормальної (м. Львів), 17 вважалися головними (15 розміщувалися в окружних центрах), а 29 – тривіальними. Кількість парафіяльних шкіл, беручи до уваги стан матеріальної забезпеченості селянства Галичини, зростала надзвичайно повільно. Такий жалюгідний стан шкільництва Східної Галичини, відсутність кваліфікованих кадрів і засобів навчання розкривалися у виступах учасників шкільної секції Собору руських учених (жовтень 1848 р.).

Середня ланка народної освіти в Австрійській імперії була представлена навчальними закладами гімназійного типу. З 1811 р. гімназії поділялися на шестикласні (в університетських містах) і п’ятикласні [10, с.162]. До 1848 р. у Східній Галичині було 8 гімназій (у Бережанах (перенесено із Збаража в 1805 р.), Бучачі (з 1754 р.), дві у Львові, Перемишлі, Самборі, Станіславові (з 1720 р.), Тернополі (з 1820 р.)). У жодній із них не викладалася українська мова. Перші українські середні навчальні заклади виникли в Перемишлі (з 1868 р.; у літературі фігурує й 1888 р.) і Львові (1874–1878 рр.) уже після подій “весни народів,” у часі яких уряд обіцяв створення в Галичині 10 середніх навчальних закладів [1, с.78; 11, с.518; 13, с.20].

З початком функціонування Галицького крайового сейму (1861 р.) відстоювання права українців на власну середню освіту наштовхувалося на постійний опір із боку польських парламентаріїв. Тому “кожна ухвала сейму на відкриття української гімназії вимагала від українського громадянства тяжкої боротьби і великих жертв” [11, с.346]. Крім того, гімназії мали статус “рівнобійних”, а не самостійних. Середній навчальний заклад у Перемишлі отримав статус самостійного в 1895 р.; Коломийська гімназія – у 1900 р. (виникла в 1893 р.); Тернопільська – у 1906 р. (заснована в 1898 р.) тощо. Загалом за 50 років автономії створилося тільки шість українських середніх навчальних закладів.

З кінця XIX ст., виходячи з негативної сеймової практики, українське суспільство береться за організацію приватних гімназій. Одним із перших ініціаторів цього процесу виступив М.Грушевський. Усе ж на 1890 р. української учнівської молоді в закладах гімназійного типу налічувалося всього 7–8% [9, с.274]. У 1908 р. відкрито приватні гімназії в Яворові та Копичинцях. 1909 р. позначився створенням навчальних установ середнього ступеня в Городенці та Рогатині. З 1910 р. питаннями матеріального забезпечення українських гімназій почав опікуватися створений із цієї метою Крайовий шкільний союз. На 1914 р. у межах Східної Галичини знаходилося 10 приватних українських гімназій і 6 державних. Існувало ще дві утраквістичного типу в Бережанах і Стрию [11, с.548].

У 1860–1870 рр. освітня сфера імперії знову піддалася реформуванню. Відповідно до норм прийнятої 21 грудня 1867 р. конституції Австро-Угорщини уряд отримував право створення й управління освітніми закладами [14, с.51]. 25 червня 1867 р. Галиць-

кий крайовий сейм створює Галицьку крайову шкільну раду (далі – ГКШР). До сфери її діяльності належали справи початкової й середньої освіти в автономії; збір статистичних матеріалів, оголошення та роз'яснення розпоряджень Міністерства освіти та віросповідань.

У підпорядкуванні ГКШР від 1873 р. (у літературі наводиться й 1871 р.) знаходилися сім окружних шкільних рад [1, с.78; 14, с.54]. Кожна з них діяла в межах двох повітів. Фактично ГКШР була провідником польських інтересів. Польська більшість завзято опиралася впровадженню паритетності в справі початкової та середньої освіти між двома народами. Керівництво шкільної системи краю, маючи на меті поступове ополячення українського населення, користувалося мовчазною підтримкою австрійського уряду. З кінця 60-х рр. XIX ст. розпочався процес зміни статусу українських освітніх закладів на утраквістичні (змішані). Згодом такі навчальні заклади перетворювалися на цілком польські. У звіті ГКШР за 1871 р. на 572 українські школи припадає 902 польських і 787 змішаних [11, с.531]. При здійсненні політики, спрямованої проти українського шкільництва, польським чинником часто використовувалися протиріччя між різними групами української інтелігенції.

Освітнє питання, як зазначалося вище, постійно фігурувало в ході засідань Галицького сейму [5, с.156]. Українськими суспільними силами було розгорнуто діяльність, спрямовану на створення недержавних освітніх закладів різного рівня. У такий спосіб планувалося “здобути собі національну школу, зразу тільки мовою, а далі й змістом” [3, с.247]. Дослідники вважають, що сфера освіти в Галичині із часу її прилучення до Австрійської імперії була “центром усіх громадських думок” [3, с.247]. У хронології цього руху друга пол. XIX ст. трактується як період “пасивного опору,” а початок XX ст. – як час “переміни національного світогляду і великої активності у всіх ділянках громадського життя, а може найбільше в українських шкільних змаганнях” [3, с.248].

З 1868 р. (у літературі фігурує й 1893 р.) початкові школи стали поділятися на “сільські” (одно-, дво-, трикласні з викладом основ господарства) та “міські” (чотири-, п'яти-, шести- та семикласні) [10, с.170; 11, с.532.]. До останньої категорії відносились і “виділові”. На практиці ж надалі вживався давній поділ шкіл на “головні” (міські) та “тривіальні” (сільські). 14 травня 1869 р. було введено в дію “Основний шкільний закон”. У 1883, 1895 і 1907 рр. до його змісту вносились зміни та доповнення. Нормами цього документа передбачалося рівне право всього населення на елементарну освіту; закликалося громадянство до співучасті в організації освітньої системи через діяльність у місцевих і повітових шкільних радах. Крім того, зобов'язувалися відвідувати початкову школу діти віком від шести до дванадцяти років життя. Опісля передбачалося дво-, трирічне навчання на “доповняючому” курсі. У 1863 р. зі 100 зобов'язаних до навчання дітей у школу ходило тільки 23. На цей же, період у таких місцевостях Австрійської імперії, як Зальцбург, Тіроль, Чехія, Моравія, Шлезьк не було дітей визначеного віку, які б не ходили до школи [7, с.2].

За статистичними даними від лютого 1871 р., на 5708886 тис. жителів Галичини припадало 2476 шкіл початкового типу. З них у 1055 закладах навчання велося польською мовою, а в 1293 – українською (сюди, напевно, прилічено й утраквістичні). До відвідування шкіл зобов'язувалося 380530 осіб, але в навчальному процесі задіяно всього 50% від указанного числа [16, с.27]. У таких шкільних округах, як Дрогобицький, Станіславівський і Львові на 10000 населення в 1871 р. припадало шість шкіл; на Перемишльщині – п'ять; у Буцацькому шкільному окрузі – чотири [12, с.31]. У 1879–1880 навчальному році до 2853 початкових шкіл у Галичині ходило 278437 осіб. Через 10 років цей показник зріс майже вдвічі: школу відвідувало 447308 осіб. Але це становило тільки половину з усієї кількості зобов'язаних до навчання (біля 820 тис.) [15, с.344]. Серед дітей шкільного віку (6–12 років) 43% не отримували шкільних знань;

з кількості призначених до проходження “науки доповнюючої” (12–15 років) не займалися у навчальних закладах 71–74% [15, с.345]. На 1889–1890 навчальний рік у Галичині чисельність шкіл “народних звичайних публичних” зросла до 3692 одиниць, але діючими були 3466. Із цієї кількості 2898 шкіл були однокласними, 293 – двокласними й тільки 23 – шести-, семикласними. Подібний розвиток освітньої справи сучасники трактували як “далекий ... ще від спокійної стадії розвитку,” у якій знаходилися на той час навчальні заклади західних провінцій імперії Габсбургів [15, с.343–344].

Значною залишалася кількість дітей, які не відвідували школу. У виданні Руського педагогічного товариства “Учитель” за листопад 1890 р. указувалося, що вона “в кілька разів більша” від кількості тих, які школу відвідують [15, с.344]. Такий стан був однією з найвагоміших причин існування значного відсотка неписьменних серед жителів краю: у 1890 р. він обчислювався в 66,4% [9, с.273].

Подібні тенденції проглядалися й у 1900 р. При зростанні чисельності початкових навчальних закладів до 4004 одиниць, за даними на 1900 р. у Зборівському шкільному окрузі не відвідувало школу 55% молоді шкільного віку; Городенківському – 57%; Косівському – 61%; Надвірнянському – 65%; Турківському – 73% [10, с.174]. На початку ХХ ст. населення Галичини продовжувало відзначатися особливо значним рівнем неосвічених. Їхній відсоток складав 63,9 супроти, наприклад, неповних 6% у Чехії.

Незадовільним залишався стан матеріальної забезпеченості шкіл. У 1890 р. четверта частина (біля 866) із діючих 3446 початкових навчальних закладів розміщувалася в невідповідних будівлях. Спостерігалася значна переповненість класів. У 1890 р. пересічно в школах Галичини на клас припадало 86 дітей при встановленій нормі в 30 осіб [15, с.345].

Переважаюча більшість початкових шкіл були польськими. На 1871 р. із загальної кількості початкових шкіл (2476) українська мова використовувалася в 1293, а польська – у 1055 [16, с.27]. До кількості україномовних закладів, напевно, було зараховано й утраквістичні. У звіті ГКШР за 1874 р. кількість шкіл у Галичині обчислюється в 1537; 1118 з них подано як польські, але серед тих, які зачислені до українських (419), також були утраквістичні. У 1889–1890 навчальному році зафіксовано зростання чисельності україномовних закладів до 1802, а польськомовних – до 1586 [15, с.343]. Проте до шкіл з українською мовою викладання ходило 160148, а до польських – 273819 дітей [15, с.345]. На 1900 р. у Галичині нараховувалося 1675 україномовних шкіл і 231 утраквістичні [10, с.177]. До 1914 р. чисельність шкіл з українською мовою викладання зросла до 2612 одиниць [11, с.532]. Якщо взяти до уваги той факт, що при створенні ГКШР (1868 р.) у її розпорядженні перебувало 1269 україномовних початкових шкіл, то видається дещо дивним твердження про те, що “ХІХ ст. характеризується періодом злету народної освіти, яка зосереджувалась спочатку в руках греко-католицького духівництва, а згодом – у державному підпорядкуванні” [8, с.2; 10, с.176]. Наслідком політики колонізації, яка здійснювалася цією установою, став той факт, що українські школи були здебільшого одно- та двокласні. Існувало декілька чотирикласних і не було жодної семикласної [6, с.193].

У контексті ополячення українців, яке ініціювалося керівною польською меншістю краю, надзвичайної гостроти набувало мовне питання. Суперечки навколо нього точилися ще із часу кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Імператорським розпорядженням від 18 червня 1813 р. постановлялося, що навчання в сільських (парафіяльних і тривіальних) школах повинно відбуватися рідною мовою більшості учнівського колективу. В окружних (міських) навчальних установах у навчальному процесі використовувалися рідна та німецька мови, а в нормальних (згодом – головних) – тільки німецька й польська. Проте ці постанови, навіть при наявних мінімальних правах українського населення, мали декларативний характер [11, с.509].

Окремі зрушення щодо покращення ситуації із ширшим упровадженням української мови в систему шкільництва намітилися після подій “весни народів” (1848 р.). Проте ці зміни, а згодом норми міністерського розпорядження (8 серпня 1859 р.), відповідно до яких викладання в народних школах повинно було здійснюватися національною мовою, не спричинилися до значного поліпшення ситуації. Навіть після прийняття Галицьким сеймом закону “Про мови викладові в школах Галичини” (22 червня 1867 р.), яким юридично закріплювалися однакові права української та польської мов, паритету досягнуто не було. Законом визначалося, що в народних школах мова навчання встановлювалася тим, хто утримував навчальний заклад, а інша крайова мова виносилася в перелік обов’язкових предметів. В умовах мізерної кількості українських навчальних закладів при паралельній значній перевазі польських таке розв’язання проблеми без комплексного підходу було неефективне.

18 серпня 1855 р. було укладено конкордат між Апостольським Престолом в особі Папи Пія IX та Австрійською імперією. Імператор Франц-Йосиф I (1848–1916 рр.) схвалив його патентом від 5 листопада 1855 р. Умовами конкордату визначалося, що навчання молоді повинно узгоджуватися з позицією церкви. До компетенції останньої належав нагляд за педагогічними кадрами. На думку дослідників, після укладення цього договору “в шкільництві запанувала першість Церкви,” до якої перейшло “ідеологічне і моральне виховання мас” [4, с.312; 14, с.49]. Розпорядженням міністерства від 1855 р. із програми тривіальних шкіл вилучалися “реальні” дисципліни. Зазнали ревізії навчальні посібники, які використовувались у школах. Система навчання й виховання базувалася на релігійно-духовних засадах, включаючи погляди Я.Коменського, С.Конарського та інших.

Школи з більшістю українців у Галичині часто підпадали під юрисдикцію римокатолицьких консисторій. У 1848 р. представники латинського духовенства контролювали всі головні школи (12 закладів) Східної Галичини за винятком однієї (у Лаврові, сучасна Львівщина) [10, с.161]. На цьому тлі часто траплялися випадки протистояння з римокатолицькими єпархіальними управліннями. Незважаючи на потребу діяльної праці в зазначеному напрямі, греко-католицькі консисторії в 1855–1869 рр. часто обмежувалися виданням обіжників до деканальних урядів із закликами заохочувати суспільність до організації власних шкіл. Але матеріальний статус селянства не давав можливості розвинути цей рух [11, с.530].

Роль церкви в освітній сфері послабилася віросповідними законами від 25 травня 1868 р. Один з них (№ 48) проголошував принцип віддільного існування школи та церкви. Незважаючи на це, вплив останньої на навчання й виховання молоді продовжував залишатися значним. До її компетенції належали справи релігійної освіти (катехизації) населення [2, с.161–162]. У цій сфері церковним структурам різного рівня доводилося часто контактувати з ГКШР та її підрозділами.

Таким чином, питання початкової освіти в період XIX ст. слід трактувати як одне з найбільш вагомих у процесі українського національного відродження. Сучасники відзначали, що навколо його вирішення наприкінці XIX – на початку XX ст. “зводили ми всю громадянську і політичну працю; ... бо без освіти широких мас, без великої громади освічених людей годі мріяти про будову національної самостійності” [3, с.247].

1. Андрусак М. Шкільництво на українських землях в XIX в. і на початку XX / М. Андрусак // Рідна школа. – 1934. – Ч. 6. – С. 77–78.
2. Барна М. Еволюція педагогічної освіти та державотворчі процеси у Східній Галичині (1772–1939 рр.) / М. Барна, О. Гірний // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2. – С. 159–167.
3. Біленький Я. Українські приватні школи в Галичині / Я. Біленький // Літературно-науковий вісник. – Львів : Українська Видавнича Спілка, 1922. – Р. XXI. – Т. LXXVI. – Кн. 3. – С. 247–259.
4. Гергей Е. История папства / Е. Гергей. – М. : Республика, 1996. – 463 с.

5. Киричук О. Львівська Ставропігійська бурса в другій половині 60-х р. XIX – початку XX ст. / О. Киричук // Історія релігій в Україні : матеріали ІХ Міжнар. конгр., 11–13 травня 1999 р. – Львів : Логос, 1999. – Кн. 1. – С. 155–157.
6. Любар О. Історія української педагогіки : навчальний посібник / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федорченко. – К. : Ін-т змісту і методів навчання М-ва освіти України, 1998. – 356 с.
7. Петрів Р. Освіта – джерело формування і утвердження національної ідеї українців Східної Галичини (1800–1914 рр.) / Р. Петрів // Поліття. – 1998. – № 31. – С. 2.
8. Петрів Р. Освіта – джерело формування і утвердження національної ідеї українців Східної Галичини (1800–1914 рр.) / Р. Петрів // Поліття. – 1998. – № 16. – С. 2.
9. Рибалка І. Історія України : підруч. для іст. ф-тів вищ. навч. закл. : у 2 ч. / І. Рибалка. – Харків : Основа, 1997. – Ч. 2 : Від початку XIX ст. до лютого 1917 року. – 480 с.
10. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси / [за ред. М. Ярмаченка та ін.]. – К. : Радянська школа, 1991. – 381 с.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
12. Стан шкіл в Галиції // Учитель. – 1871. – Ч. 8. – С. 31.
13. Стеблій Ф. Духовний п'ємонт України : етнонаціональний розвиток центрального регіону Східної Галичини в другій половині XIX – на поч. XX ст. / Ф. Стеблій // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 1–2. – С. 13–25.
14. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.
15. Шкільництво народне // Учитель. – 1890. – Ч. 21. – С. 343–345.
16. Без назви // Учитель. – 1871. – Ч. 7. – С. 27.

*At the article the process of evolution of education is considered in East Galychyna in time of its including to the empire of Gabsburgs. Thus empery tendencies are analysed in combination with those which carried local character. Certainly also specific of influence on the educational sphere of religious, social and political processes.*

**Key words:** education, concordat, church, school, gymnasium, reform.

**УДК 94 (477) 1985/1991: 323 (477)  
ББК 63.3 (4 Укр)**

**Степан Кобута, Лариса Кобута**

## **ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 1990 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТА НАСЛІДКИ**

*У статті досліджуються умови проведення та наслідки виборів 1990 року в Україні на республіканському та регіональному рівнях. Розглянуто особливості процесу підготовки, розвитку виборчої кампанії, політико-ідейної позиції основних її учасників. З'ясовано, що вибори 1990 року за своїм характером стали першими вільними демократичними виборами, унаслідок яких змінилася система політико-владних відносин, що сприяло поглибленню демократизації українського суспільства та посиленню боротьби за національно-державний суверенітет.*

**Ключові слова:** вибори, демократизація, комуністична влада, національно-демократичні сили, неформальні організації, політична боротьба.

У березні 2010 року виповнилося двадцять років із часу проведення в Україні (тогочасній Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР)) перших вільних виборів, які були означені в науковій літературі як демократичні. З точки зору історичної оцінки, їхнє проведення стало важливою віхою на шляху демократизації суспільного життя республіки, а наслідки спричинили активізацію політичної боротьби між комуністичним і національно-демократичним таборами, що, зрештою, привело до здобуття державної незалежності України.

У сучасній історіографії виборча кампанія 1990 року розглядається в контексті загальнополітичного процесу й має відповідну традицію відображення в працях О.Бойка [23; 24], О.Гараня [25], С.Кульчицького [27], В.Литвина [28; 29] та ін. Основна увага авторів концентрувалася на процесі розгортання виборчих перегонів, програмах політичних опонентів – партапарату і національно-демократичних сил, підсумках виборів до Верховної Ради УРСР XII скликання (пізніше вона отримала назву Верховна Рада